

Az erdélyi szellem.

Van-e erdélyi szellem? ¹ Mióta Erdély új államkötelékbe kapcsoltatott, ez a kérdés a magyar kisebbség politikai, irodalmi és egyházi életében is egyaránt sűrűn fölvetődik s a *külön* erdélyi magyarság fogalmát minden oldalról és minden érdekből igyekeznek igazolni. De még mindig nélkülözzük ennek a sokat hangoztatott erdélyi szellemnek a kielégítő, világos és pártatlan meghatározását. Ebből következik, hogy mielőtt tisztába jöhettünk volna azzal, hogy ha van ilyen különlegesség, azzal miképpen élünk, már nem egyszer visszaélték vele.

A kérdés megoldásánál semmiképpen sem mellőzhető Erdély történelmének ismerete és pedig olyan ismerete, amely nem az események felületes tudásán, hanem annak a *léleknek* mély átélésén alapszik, amely a történelmi személyiségek és a nép lelkületén keresztül az eseményeket mozgatta és irányította. Ezt a lelket nem olyan könnyű tisztán látni. A magyar történelem földolgozói az utolsó ötven esztendőben a magyar nemzeti egység öntudatának kialakítását szolgálva, a köztudatot szükségképpen érzéketlenné tették a különleges fejlődések és értékek iránt s az a politikai, irodalmi és egyházi centralizálás, ami ezt az időszakot jellemezte, természetesen elnyomta és sokban meg is semmisítette a szűkebb patria öntudatát és hagyományait. Nem bírálni akarom ezt a törekvést, csak konstatálni.

A tény az, hogy nekünk, erdélyieknek, jelenleg szükségünk lenne erre az erdélyi öntudatra és ezeknek az erdélyi hagyományoknak intenzív birtoklására, hogy önfenntartásunk és jövőnk lelki alapját szolgáltatthassa és az is tény, hogy csak homályos sejtelmek és bizonytalan következtetések vannak meg belőle.

Ilyen körülmények közt néhány körvonal is hasznos lehet, ha az erdélyi magyar szellem lényegének öntudatosabb birtoklásához segít.

Először azt kell határozottan megállapítanunk, hogy az erdélyi magyar szellem nem *más* szellem, mint az egyetemesen magyar. Külön mivoltáról, sajátosságáról szó sem lehet abban az értelemben, hogy a magyar fajon és nemzeten *kívül*, attól *lényegében* idegen valóság lehetne.

¹ *Szekfü* Gyulának a Napkelet, *Ravasz* Lászlónak e folyóirat hasábjain a múlt évben megjelent kitűnő tanulmányai után sem lesz talán egészen felesleges egy *ma* Erdélyben élő embernek e tárgyról szóló mondanivalója.

Az úgynevezett erdélyi szellem legnevezetesebb történelmi képviselői közül Martinuzzi, Bethlen Gábor, I. Rákóczy György nem is erdélyi származásúak. Mégis egészen és jellegzetesen erdélyiek s személyiségük kikapcsolásával nem tudom, mi maradna meg az erdélyi szellem történeti alapvonásaiból?

Ez azt mutatja, hogy itt az *egységes* magyar szellemnek egyik nyilvánulásáról van szó, melyet nem faji és nemzeti, hanem történeti és természeti viszonyok színezték sajátossá.

Viszont, ha az idézett személyiségek erdélyiek lettek, más oldalról Teleki Mihály, Bethlen Miklós, Mikó Imre, Apáczai Csere János, Bod Péter, Körösi Csoma Sándor, Kemény Zsigmond, a két Bolyai vagy a nők közül Árva Bethlen Kata nem voltak kevésbé *magyarok* náluknál, noha eredet szerint is erdélyiek voltak. Ez az ellenpróba a másik oldalról bizonyítja, hogy az erdélyi szellem ugyanaz a magyar szellem, mely a Királyhágón túl élt. (Erdélytől számítva.) Külön erdélyiségről tehát sohasem lehetett és ma sem lehet beszélni magunkkal kapcsolatban, hanem csakis a történelmi és természeti viszonyok által sajátos *színezetű* erdélyi magyar szellemről.

Önként értetődik, hogy a magyarságnak ezt az egységét tisztán szellemi értelemben hirdetjük, a nyelv, a jellem és a kultúra kötelékében s távol áll tőlünk minden olyan tendencia, amely a mai államjogi kötelekeket illetné. De igenis jelenti ez azt, hogy az erdélyi magyarságnak épp úgy, mint a többi, nem magyar állami kötelekben élő magyar kisebbségnek, új helyzetében is magyarnak kell lennie nyelvben, jellemben és kultúrában s a történelmi egység és közösség öntudatában minden magyar egy, akármelyik államnak legyen is polgára.

Ezen a szellemi egységen belül azonban tényleg lehetséges és kell is beszélni az erdélyi magyarság sajátos *szellemi* önállóságáról, különös szellemi örökségről és eredeti szellemi hivatásáról. Amint ugyanannak a családnak egy vérű és lelkű tagjait az élet és a kifejlesztő tényezők egészen különleges hivatás számára érlelhetik meg, úgy hogy egyéni jellemük folytán a sorsuk és missziójuk is elütő lesz, éppen úgy egy nemzet testén belül is létrehozhatják a természeti és történeti körülmények és tényezők ezt a sajátos misszióju és sorsú testvértagot. S bármennyire meg legyen egység és közösség két testvér között, mégsem vállalhatják át egymás misszióját és sorsát s életük titka azon fordul meg, hogy mindenik a *maga* rendeltetésének különös öntudatára jusson és azt betöltse. Az, amire a mi *magyar* lelkünknek szüksége van, nem más, mint öntudatára jutni különös *erdélyi* hivatásunknak s azt magyar lélekkel betölteni. Ez a hivatás történeti örökségünk s csak más viszonyok között kell azt betöltenünk, de nem más lélekkel és nem más értelemben. Az erdélyi szellem mivoltáról tehát abban az értelemben kell beszélnünk, hogy mire hívja el és rendeli az erdélyi magyarságot mai helyzetében öröklött történelmi tradíciója és jelleme?

Nem lehet véletlenségnek tekinteni azt a tényt, hogy a magyar történelemben Erdély a *protestantizmussal* együtt kezd sajátos és önálló szerepet játszani. Ez a vallásos mozgalom, amely a lélek dolgát az egyén és pedig *minden* egyén ügyévé tette, osztály- és rangkülönbség nélkül, először adott módot arra, hogy a nép lelke maga nyilatkozzék meg a történelemben s ezzel természetesen messze kiható politikai, társadalmi és kulturális mozgalmakat is megindított. Ez a nagy szellemi átváltozás a magyar történelemben, Erdélyben érte el első határozott kialakulását. Ennek oka mindenképp előtt abban a történelmi körülményben rejlik, hogy az ország nyugati és keleti része közé óriási, pusztító ék gyanánt fúródott török hódítás míg a maga árterületén mindent változóvá és bizonytalanná tett, a két egymástól elszakított országszélien tömörödésre kényszerítette a nemzetet. A nyugati rész a Habsburgok uralma alatt megmaradt a régi szellemben és lassanként az osztrák és katolikus Habsburg-politika érdekszférájává lett, elvesztvén a lehetőséget arra, hogy rajta a magyar szellem új és sajátos virágzást hajthasson, míg Erdély relativ önállóságra jutván a császár és szultán között, területén a magyar szellem hirtelen szabad lélekzethez jutott s a kor vallásos szelleme, a protestantizmus jegyében lehetővé tette azt, hogy ennek a nemzeti szellemnek szélesebb és eddig rejtett lehetőségei nyilvánuljanak meg. Erdélynek ez az önállósága csak relativ volt. Politikai tekintetben a török császárság érdekszférájába tartozott és tudjuk, hogy milyen áron és milyen nehézségekkel tudta úgy ahogy megőrizni azt a sokszor igazán csak látszólagos autonómiát. Azonban mégis nagy különbség volt a Habsburg-uralom és a török fennhatóság között. És ez a különbség éppen az erdélyi magyar *szellemiség* kialakulására nézve fontos. A török uralom nem volt elég szervezett és kulturált abban a tekintetben, hogy a jogára alatti magyarság *lelkének* meghódítására tört volna. Az akkori Habsburg-politika teljes céltudatossággal törekedett arra, hogy a magyarságot a vallásán keresztül elnemzetietlenítse és az öszbirodalom német nyelvű és szellemű kultúrközösségébe teljesen beolvassza. Röviden: a magyarság *lelkére* pályázott. Ezt megmutatta Erdélyben is azokban az időközökben, amikor átmenetileg alkalma nyílt rá. A töröknek hódolat és adó kellett, a lelket nem mérlegelte és nem tartotta fontosnak. És így történt, hogy a relative autonom Erdélyben *teljes lelki függetlenség* vált lehetségessé a fejedelemség keretében s ezzel lehetővé vált egy *szellemi, kulturális* nemzetpolitikai koncepció megszületése, melyben az erdélyiség sajátossága keresendő. A Martinuzzi még egészen politikai erőfeszítéseiben, éppen mert ez a szellemi koncepció hiányzott belőlük, csődött mondott a magyar jövő Erdély általi megmentésének terve, de mégis megadatott általa egy keret és irány, melyet tartalommal és jelentéssel a református fejedelmek: Bocskay István és Bethlen Gábor töltöttek meg.

E két lángelme tulajdonképeni, minden, olykor (főleg Bethlennél) bonyolultnak és titokzatosnak látszó törekvése a *magyarság*

nemzeti egységének, függetlenségének, jövődjének megmentése volt. Ha minden egyébben kitanulhatatlanok és következetlenek voltak is a látszat szerint, ebben előttünk világosak, hívek és változatlanok s éppen ez a cél magyarázza meg a látszatok valótlan-ságát is. De ami fontos, ez a két férfiú azért lesz az erdélyi szellem megalapítója, mert a Martinuzziéval azonos cél elérésére *uj* meglátással törekszik. Ez az *uj* meglátás mindkettőjükben a protestántizmus gyümölcse és annak érvényesítésében messze megelőzték egész Európát, örök dicsőségére Erdélynek és örök ismerető jegyül az erdélyi szellemnek. Meglátásuk lényege az, hogy észrevették és teljes jelentőségében méltányolták azt a körülményt, hogy a relativ politikai függetlenségben a török által nem mérlegelt és nem veszélyeztetett *teljes lelki függetlenség* hatalmas és elégséges eszköz a magyar jövő megmentésére és biztosítására.

A lelki és szellemi erők hatalmának ez a fölismerése, méltánylása, érvényesítése az *uj* nemzetpolitika fundamentuma lett s míg egyrészt magyarázatul szolgál mindazoknak a méltán csodált vallási és kulturális intézkedéseknek, melyek a fejedelmi Erdélyt a lelkiismereti szabadság és a műveltség tiszteletének klasszikus földjévé tették, másrészt ma is aktuális örökségképen jelöli meg kisebbségi életünk programjának vonalát. Erdély a nyugati és keleti kultúra és szellem találkozási pontján áll. Mind a kettővel van rokonsága és kapcsolata, de mind a kettővel szemben van védeni valója is. A Kelethez ősi származása, lelkületének és jellemének eredeti alapszövedéke kötik. Keletről hozta szabadságszeretetét, férfias egyenességét, magabizását, nagyratörését, igazságszeretetét és főleg nyelvét, mely lelkének társtalán tükre Európában. Viszont a Nyugattól kapta keresztyén kultúráját, társadalmi életének rendjét. A Kelet ellen nyugati keresztyén kultúráját, a Nyugat ellen nemzeti jellegét kellett védenie. És mind a két feladatra *kicsiny* és *elégtelen* önmagában, a fizikai hatalmak fegyvereivel szemben, melyek megsemmisítésére törtek. Az erdélyi magyarságnak, hogy nemzeti jellegét és keresztyén kultúráját megtarthassa, ennek a *nagy* hivatásnak teljesen fordított arányú *kicsiny* lehetőségek állottak rendelkezésére a földiekben: vagyonban és fegyverben. El kellett volna vesnie, ha öntudatára nem jut *sajátos* és *egyetlen* életlehetőségének: aki földi erőben és fegyverben szegény, *ésszel és szívvel* kell annak gazdagnak lennie *lelkiekben*, hogy létjogát megmenthesse. Aki a világ erőinek ütközési pontjába került, mint egy atom a mindenséggel szemben, annak *egy atomban kell az egész világot* magába fogadnia és önmagában kibékítenie. A világ egy atomban: ez Erdély és az erdélyi szellem lényege. Az erdélyi magyarság problémája ennél fogva sajátosan lelki problémává alakult. Arról szó sem lehetett, hogy a világ két fele közt akár az egyik fölé kerekedve álljon meg a másikkal szemben, akár a kettő között politikai értelemben önálló maradjon. Politikailag csak az egyiknek védelme alatt állhatott meg a másikkal szemben. Hogy ez a hatalom annak idején a török lett, az abból az említett fel-

ismerésből származott, hogy ennek a hatalomnak árnyékában mindkettővel szemben megmenthette nemzeti és kulturális szellemi javainak egészét. Sőt védelmébe vehette ezt azoknak a testvéreinek érdekében is, akik a tulsó hatalom karmai közt annak elveszítése veszélyében forogtak. De az igazi kérdés ezek után éppen az maradt, hogy az erdélyi magyarság *saját magában* oldja meg létkérdését, lelki értelemben. Egy olyan lelki minőség kialakítása lett a sors kérdése, amely az ellentétes *külső* hatalmak nyomása alatt a *lelki* ellenállás lehetőségét biztosítsa. A külső körülmények ugyanis saját lelkünkben is megoszlást és ellentétet ébresztenek és a megmaradásnak más lehetősége nincs, mint a saját lelki *egyensúlyunk* megteremtése a feszülő végletek között.

Ez az, ami az erdélyi magyar lélekben a történelem viharai s a természettel vívott létharcok között típuszerűen megszületett s amelynél fogva kimondhatjuk, hogy *az erdélyi sajátosság* nem más, *mint az ellentétek között kiegyensúlyozott magyar lélek manifestációja*. Ez az egyensúlyi eredő teszi a Martinuzzi, Bethlen, Rákóczy György, Kemény Zsigmond mély lelkiismeretességét, puritán erkölcsiségét, erősen felekezeti vallásosságát a lehetőségekkel számot vető önuralommá, bölcs alkalmazkodássá és türelmes liberálizmussá. Ez az eredő vezet a szellemi értékek magasra becsüléséből az arisztokrata Bocskayban a hajduság demokratikus megbecsülésére s általában ez szüli az erdélyi demokráciát, amely az emberi jogoknak a szellemi értékek alapján való kiterjesztésében nyilatkozik meg. Igazi demokrácia ezért például Bethlen Gábornak az a tette, hogy a papságot egyetemesen és utódaikban megnemesítette. Ez az eredő mutatkozik meg abban, hogy a mindig egyetemességre törekvő Bethlen, Bod Péter, Apáczai, Kőrösi Csoma, Bolyai Farkas a legközelebbi kicsiny feladatok iránti hűségben és szeretetben ragyognak legszebben. Ugyanez az eredő nyilvánul meg ugyanezeknek a lelkeknek abban a sajátos, majdnem rezignált megnyugvásában, melybe pedig sokszor vakmerő nagyratörésből érkeznek meg. Milyen tipikusan egyensúlyozott lelkek még csalódásaikban is az a Bethlen Gábor, aki Gusztáv Adolffal a Kelet és Nyugat uralmán álmódott osztozkodást, de bölcs békekötésben a magyar koronát is leteszi fejről; Apáczai, aki a nyugateurópai színvonalú magyar akadémiaért lángol, de csendesen dolgozik a kolozsvári schola nebulói közt; Kőrösi Csoma, aki az őshaza fantomja után fut, de megtört szívvel is lankadatlanul rója a tibeti nyelvtan sorait; Bolyai Farkas, aki husz évszázad matematikusait akarja egy csapásra felülmulni, de egész odaadással ápolja kertészetét és építi a csempekályhákat a nagyságos uraknak; Kemény Zsigmond, aki államférfiúi becsvágyának romjain hideg művészettel analizálja a szenvedélyek túlzásaiból kirobbanó végzet tragikumait. És végre a pesszimiztikus, fanyar kétely, amely a szertelen magabizás tüzes borának keserű sepreje.

Mindezek mutatják, hogy az erdélyi magyar szellemben a nagyság és kicsiség, a fontosság és jelentéktelenség ellentétes

tudata ötvöződik sajátos egyensúllyá, melyből egy uralkodó meggyőződés és testamentumos intés sugárzik mi reánk: kicsiny nemzetek és nemzeti kisebbségek egyetlen fölfelé vivő útja a lelki *egyensúlyozottság*, a *szellemi értékesség*, a *kultúr nagyság*. Jövendők kiválóan szellemi és erkölcsi föltételektől függ s sorsunk azon fordul meg, mennyire tudjuk bebizonyítani az egyetemes európai kultúrába kapcsolódva sajátos magyar értékeinkkel azt, hogy világrelációban is *magasrendű életünk van*.

Az erdélyi magyar szellem arra van hivatva, hogy kicsiny lehetőségek között, nagy erőfeszítéssel *egyetemesen* emberi szellemmé legyen. Erdély legkiválóbb fiai mindig érezték, hogy olyan magaslatokra kell emelkedniök és emelniök népüket, honnan ők megláthassák a nyugati kultúra palotáinak és bástyáinak ormait, de őket is megláthassák onnan azok, akik az emberi szellem haladásának határvonalát figyelik. A vallás, a tudomány, a művészet és az erkölcsi jellem csúcspontjai azok, amelyeken elérhetjük Európa látószintjének vonalát s egyuttal egy vonalba kerülhetünk az egész világon mindazokkal, akik az emberiség jobb jövőjéért küzdenek. Az erdélyi magyar szellem, ha jogot formál ahhoz, hogy sajátos tényezőként emlegettessék és mindörökre megemlegettessék akkor nem lehet egyéb, mint *tiszta magyar szellem*, amelyet magyarsága nem zárkóztató, nem tunyává, nem tehetetlenné, nem álmodozóvá, nem konokká és nem egymást tépdesővé tesz, hanem egyetemessé, küzdővé, tevékenyé, gyakorlativá, készségessé és összetartozóvá. Az lenne a kívánatos, ha erdélyi magyar szellemről csak azért lehetne és kellene *külön* beszélni az egyetemes magyar szellemiségen belül, hogy ezzel a névvel az egészséges, életrevaló és modern magyar szellem mintaképét jelölhessék meg.

(Kolozsvár.)

Makkai Sándor